

Elemente de gândire teoretică regăsite în prefețele textelor traduse sau editate de mitropolitul Veniamin Costache. Problematika traductologică

Elena SPIRIDON

Even if it wasn't specific for a de facto philologist, the activity of Metropolitan Veniamin Costache, which marked the beginning of the nineteenth century's culture, displays issues of real interest for philological research. His innovative attitude regarding the translation of ecclesiastical texts is constantly justified in the speeches which represent their preface by legitimate arguments characterized by a surprising force, actuality and validity.

A close look on the preambuls signed by the Moldavian hierarch allows the spotting of some theoretical thinking elements, philological subtleties that can be placed head-on to the ones of his contemporaries.

În culegerea de eseuri cu titlul *Despre traducere*, Paul Ricoeur, vorbind despre universalitatea actului traducerii de-a lungul istoriei culturilor, referindu-se la aspectul retraducerii perpetue a operelor clasice, consideră că unica formă de a critica o traducere este propunerea alteia noi, care va reprezenta tacit, prin soluțiile pe care le utilizează traducătorul, o variantă ce se dorește a fi mai bună decât cele existente¹. Tălmăcind și editînd mare parte a textelor patristice, liturgice, biblice, coordonînd colective de traducători, ierarhul Veniamin Costache nu doar că dovedește spirit practic, răspunzînd nevoilor momentului și întregin ansamblul textelor ecleziale românești, ci în mod implicit, și spirit critic, retraducînd mare parte a textelor pe care le considera corupte prin actul tălmăcirii, din dorința de a le îndrepta. Avînd în vedere că bibliografia referitoare la opera ierarhului este relativ veche, problema traducerii ca act cultural ce implică responsabil traducătorul, observarea unei deontologii a traducerii, nu au fost luate în calcul atunci cînd s-a discutat în legătură cu textele traduse ori editate de mitropolitul moldovean.

Fără a fi cea a unui filolog *de facto*, activitatea mitropolitului Veniamin Costache, care a marcat cultural începutul veacului al XIX-lea, prezintă puncte de un real interes pentru cercetarea filologică. Atitudinea sa novatoare în realizarea traducerilor de texte ecleziale este justificată constant în cuvîntările ce reprezintă prefața acestora, cu argumente legitime, de o surprinzătoare forță, actualitate și

¹ Paul Ricoeur, *Despre traducere*, traducere și studiu introductiv de Magda Janrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Polirom, 2005, p. 71.

validitate. O privire atentă asupra predosloviilor semnate de ierarhul moldovean permite detectarea unor elemente de gândire teoretică, subtilități filologice ce pot fi puse față în față cu cele ale contemporanilor săi. Grija pentru anumite aspecte ale limbii române în cadrul traducerilor realizate este ilustrată cu precădere în prefața la *Dumnezeștele liturghii ale sfinților ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul*² în care autorul se lansează într-o adevărată dezbateră privitoare la evoluția limbii române în diacronie.

Identificăm în mod explicit în substanța ideatică a acestei predoslovii o anumită situație critică a prefațatorului față de fenomenul de corupere a limbii prin traducerile succesive care au adus idiomul național pînă în pragul depersonalizării, al pierderii identității. În cele ce urmează vom inventaria o parte a acestor aspecte teoretice, urmărind în special problematica traductologică. Contemporan cu reprezentanții Școlii Ardelene, mitropolitul se întîlnește cu aceștia în ferența cu care susține prin afirmații și soluții aplicative latinitatea limbii noastre, idee care deschide și prefața la cunoscutul liturghier: „Precum limba Grecească este fiica limbii elinești, de asemenea limba noastră Românească este fiică a limbii Latinești, carea au fost limba Romanilor strămoșilor noștri”³. Deplina conștiință a evoluției limbii ca organism dinamic social-istoric se relevă foarte clar din aceeași expunere introductivă în care ierarhul enumeră cronologic etapele mai importante ale istoriei naționale și repercusiunile lor asupra dezvoltării limbii a cărei unitate o recunoaște folosind ca sinonimi, în cadrul aceluiași text, termenul de „limbă românească”, alături „moldovenească”. Exemplificăm selectiv, cateva afirmațiile ce susțin această idee: „[...] limba Romanilor strămoșilor noștri, cii ci la 105, după Mîntuitorul Hs. ne au adus din Italia, vechea patrie și ne-au lăcuit aici în Moldova, țara Românească, Ardealul și Banatul, care țeri să nimea pe atunci Dachia... Noi dară carii ne nomim Români, pentru că ne tragem din Romanii acii, am avut precum limba curată a Romanilor, asemenea și scriptura, adecă slovele limbii lor”⁴. Urmează apoi cîteva date, atîtea cîte fuseseră descoperite de autor la acea vreme din diferite scrieri, legate de folosirea alfabetului latin, înlocuit apoi cu cel chirilic (denumit „sîrbesc), trimiteri la importanța relatinizării și a reintroducerii limbii române ca urmare a înființării Academiei lui Vasile Lupu și a tipografiei. Toate aceste detalii, reprezentînd un fel de expunere simptomatică a cauzelor coruperii limbii prin diversele influențe ca urmare a traducerilor, capătă importanță în contextul soluțiilor teoretice pe care traducătorul le propune pentru așezarea limbii române în cadrele sale firești.

Raportîndu-se critic față de traducerile anterioare, Veniamin Costache consideră că eroarea fundamentală și comună care a dus la coruperea textelor este o excesivă

² Transcrierea din chirilică a textului citat ne aparține. Citatele din prefețele celorlalte traduceri sînt preluate după transcrierea lui Ilie Gheorghîță din *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamț, 1946.

³ Prefață la *Dumnezeștele liturghii ale sfinților ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul*, traducere de Veniamin Costache, Iași, 1834.

⁴ *Ibidem*.

orientare a tălmăcitorilor către limba sursă, care duce la dezindividualizarea celei țintă, pînă la pierderea scopului esențial al traducerii, acela de comunicare a unor conținuturi echivalente, din punct de vedere al sensului, în altă limbă. Este vorba despre ceea ce Alexandru Gafton numea în prefața la *După Luther*, „o centrare către limba sursă ce atrage după sine apariția în textul tradus a unor elemente formale caracteristice limbii sursă, dar străine limbii țintă pînă într-atît încît, la nivel de sens se pot produce neînțelegeri și confuzii”⁵. Deși preprezintă un act cultural fundamental, o vreme unicul din cultura noastră scrisă, privită diacronic traducerea a avut în ceea ce privește dimensiunea sa practică, tehnică, un caracter oscilant, mai ales în privința opțiunilor lexicale, ceea ce a dus, afirmă autorul la stricarea „noimelor scripturii”. Astfel, subliniind mozaicul lexical prezent în unele dintre traduceri, Veniamin Costachi observă: „Aruncată dară limba românească precum s-au văzut prin două sute de ani, cînd pe urmă începu a se tălmăci în ea cărțile bisericești din ceale sîrbești, tălmăcitorii au aflatu ajunsă la atîta sărăcie și stricăciune, uitîndu-se multe cuvinte ale ei Românești, și în locul lor intrînd altele streine, mai vîrtos sîrbești sau slavinești...”⁶. Principala cauză a acestei realități este identificată de ierarhul moldovean în absența instrumentelor normative, în special a gramaticilor și dicționarelor, la care să se raporteze tălmăcitorii: „[...] încît numiții, neavînd de unde să învețe regulat limba s-au văzut nevoiți a amestica o mulțime de cuvinte slavonești cu carele au stricat foarte mult curățania graiului Românesc, ce avea mai naint de a se lepăda, scrisoarea și cartea latinească...”⁷. Traducătorul nu se rezumă doar la a semnala fenomenul și a enumera cauzele, ci propune și soluții de remediere, dovedind luciditate și deplină conștiință în realizarea traducerii. Astfel, autorul propune întrebuițarea unor termeni autohtoni, creații lexicale românești, în locul celor străini, dînd și o listă a acestora, mare parte dintre ei impunîndu-se în uzul liturgic și fiind folosiți pînă astăzi: „Asemenea îndreptare ne-am sîrguit a faceși în cuvinte introducînd adevărate românești, în locul celor streine precum: În loc de Blagoslovenie să poate zice binecuvîntare, Tresfetor, Trisfințită cîntare, Pravoslavnic Dreptslavitoriu, Blagocistiv, Binecinstitoriu, Oglajenic, Chemat; Pogrebanie, Înarmorîntare...”⁸.

Judecățile explicite sînt deosebit de interesante pentru stabilirea specificului limbii bisericești, prin impunerea anumitor termeni și a anumitor expresii liturgice conservate pînă astăzi în cărțile de cult și reprezintă punctul de plecare pentru constituirea unui segment al limbii române literare, la începuturile modernității sale. De remarcat că prin tendința de autonomizare a limbii traducerilor față de textele sursă, mai ales în materie lexicală, activitatea cărturărească a mitropolitului reprezintă apogeul unui curent concretizat, după afirmația lui Eugen Munteanu din

⁵ Alexandru Gafton, *După Luther*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 14.

⁶ Prefață la *Dumnezeieștele liturghii...*, op.cit.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

Lexicologie biblică românească în efortul de „desprindere a limbii române scrise de sub autoritatea limbilor clasice, care i-au coordonat evoluția”⁹.

Continuând cu expunerea soluțiilor teoretice ale traducătorului, remarcăm idei care puse față în față cu observațiile din traductologia modernă dovedesc faptul că ceea ce s-a teoretizat mai târziu nu e decît rezultat firesc al observațiilor asupra îndelungei practici a traducerii de-a lungul timpului. Astfel, Veniamin Costache consideră că a traduce înseamnă a aduce înțelesul dintr-o limbă în firea altei limbi, în vederea împlinzirii textului pentru beneficiarii din cultura țintă, tălmăcitorul venind pe cît se poate în întîmpinarea cititorului: „Pentru aceasta văzîndu-o că iaste așa grea și neleasne fieșteci de înțeles, ne-am silit în tot chipul și cît s-au putut așa tălmăci mai luminat și mai descoperit, uneltind limba potrivită vremii și neamului românesc, și ziceri de obște cunoscute și uneltite în amîndoauă țările”¹⁰. Luînd în calcul una dintre dominantele tematice ale traductologiei moderne, aceea a considerării traducerii ca paradigmă hermeneutică a medierii, prin statutul dialogic al acesteia, abordată de majoritatea teoreticienilor traducerii (dintre care amintim pe Umberto Eco, Domenico Jervolino, Paul Ricoeur), este de remarcat cazul particular al traducerii textelor ecleziale. Acestea, fără a aparține unei culturi anume, dar ținînd de una dintre limbile considerate sacre (latina, greaca, slavona, ebraica), fiind considerate inspirate în mare parte și stabilizate în cadrul unui canon sînt transpuse într-o nouă cultură. Referirile lui Veniamin Costache la această chestiune, ca și soluțiile sale practice ne permit să afirmăm că fără a afecta spiritul acestor scrieri cu caracter universal, autorul propune soluții de traducere orientate spre cultura receptoare, ba chiar spre masa largă a acesteia, beneficiară directă a textelor biblice sau liturgice care se foloseau în cadrul serviciului religios. Vorbind despre amestecul lexical datorat unor erori de traducere, despre care am amintit și mai sus, traducătorul recomandă ca prin traducere „să se ia înapoi cuvintele ceale adevărate românești păstrate și uitate, care se păstrează prin cărțile și documentele vechi, parte prin gura poporului, și dacă nu vom întrebuița pe aceste în locul celor streine, apoi să va împresura graiul național din an în an pîn ce va lipsi cu totul și prin aceasta va peri nația noastră românească, precum au perit toate națițiile ce ș-au părăsit limba lor”¹¹. Pe lîngă ideea identității naționale strans legată de cea lingvistică (subliniată de Eugen Coseriu într-un articol cu titlul *Identitate națională, identitate lingvistică*), remarcăm aici orientarea textului tradus către receptor, prin folosirea unui lexic e se află în uzul popular, în vederea unei familiarizări a textului printr-un limbaj împlînzit, acesta fiind și scopul traducerii. Atenția cu care traducătorul precizează aproape în toate prefețele textelor traduse ori editate sub coordonarea sa limba sursă, precum și alte date necesare privitoare

⁹ Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1995, p. 6.

¹⁰ Prefața la *Scara Sfîntului Ioan Sinaitul*. Citatele din celelalte prefețe semnate de Veniamin Costache sînt preluate după transcrierea lui Ilie Gheorghîță din *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamț, 1946, p.130.

¹¹ Prefață la *Dumnezeștile liturghii...*, op. cit.

la textul din care s-a tradus și la cel țintă, vizează înlăturarea suspiciunii beneficiarilor principali (în special clerici) reticenti la orice inovație de ordin formal sau de ordinul conținutului. Exemplificăm în acest sens din prefața la *Viețile sfinților pe luna septembrie*: „Care acum s-au scos din limba slavonească pre a noastră ceastă Rumânească, pentru care vom a te înștiința cu deamăruntul pre tine cetitorule, spre mai multă încredințarea, evlaviia și rîvna către dînsele. Cine adică dinte le-au izvodit, și unde, și cînd, și cine mai pre urmă la un loc le-au adunat, și cine le-au mai scurtat lungi fiind și prea pre larg mai nainte, și cine în limba slavonească le-au talmacit, și cine la această rînduială bună le-au pus, și cine în limba Moldovenească le-au tălmăcit; că voim pentru toate a te încredința, și toată îndoiala și tot prepusul din inima ta a-l zlei”¹².

Ideile expuse în prefața la liturghier, la care ne-am raportat în primul rînd, dar și în celelalte predoslovii, dovedesc fără îndoială adevărate aptitudini de filolog ale ierarhului, deplin conștient de importanța cultivării limbii prin traducerea textelor de largă circulație, ca bază a dezvoltării culturii ecleziale și a celei laice. Între soluțiile de ordin teoretic propuse sistematic și persuasiv în aceste texte putem afirma, fără riscul exagerării, echivalența unora în ceea ce privește problematica cu altele aparținînd unor voci remarcabile ale filologiei românești a vremii. Remarcăm între soluțiile de traducere propuse de Veniamin Costache tandemul între dorința „îmblînzirii textelor” (terminologia lui Umberto Eco) pentru cititorul din cultura țintă și un anume conservatorism specific textelor ecleziale, detectabil în mereu repetata formulă referitoare la „păstrarea noimelor scripturilor”, realitate care trimite la statutul traducătorului de texte religioase care, slugă la doi stăpîni fiind (după Franz Rosenzweig), realizează un text pentru cititor, încercînd să trădeze cît mai puțin spiritul textelor cu valoare comunitară și universală aparținînd Bisericii.

Considerăm că aceste intuiții teoretice în privința actului traducerii, infuzate în materia catehetică sau parenetică conținută de prefețele amintite, demonstrează luciditatea și responsabilitatea traducătorului, ca și grija sa pentru dezvoltarea limbii noastre și a unui stil literar.

Bibliografie

- Eco, Umberto, *A spune cam același lucru*, traducere de Laszlo Alexandru, Editura Polirom, Iași, 2008
- Gafton, Alexandru, *După Luther*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005
- Gheorghită, Ilie, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costache. Modest omagiu*, Tipografia mănăstirii Neamț, 1946
- Munteanu, Eugen, *Lexicologie biblică românească*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1995
- Ricoeur, Paul, *Despre traducere*, traducere și studiu introductiv de Magda Janrenaud, postfață de Domenico Jervolino, Polirom, 2005

¹² Gheorghită, Ilie, *op. cit.*, p.107.

***Dumnezeește liturghii ale sfinților ierarhi Ioann Hrisostomul, Vasilie cel Mare și Grigorie Dialogul, traducere și prefață de Veniamin Costache, Iași, 1834

Acknowledgments: Lucrarea a aparut cu spijin financiar în cadrul proiectului POSDRU/88/1.5/S/47646, cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.